

O NAŠOJ ISLAMSKOJ MISLI I KRITIČKOM MIŠLJENJU

Dr. Dževad HODŽIĆ

Pojam kritičkog mišljenja, u stanovitom smislu, predstavlja tautologiju. Mišljenje i nije mišljenje ako nije kritičko. Jer, niti možemo misliti ono što ne znamo (to bi bilo nagađanje – *zann* u Kur'anu), niti je znanje isto što i mišljenje.

Pitajuće mišljenje

Mišljenje se nalazi između znanja i neznanja. Jednom nogom se oslanja na poznato, drugom zakoračuje u nepoznato. Ono je sadržano u pitanju kao odlučujućem trenutku mišljenja. Tamo gdje se ne otvara pitanje, nema se šta misliti. Samo ako se pitamo, možemo misliti. Pravo mišljenje je uvijek pitajuće mišljenje. Pitanjem kao izrazom našeg duhovnog oskudijevanja pomjeraju se granice onog prostora u svijetu u kojem ljudski obitavamo.

Znanje se pokreće pitanjem. Pitanje je započinjanje puta, zapućivanje. U pitanju koje ne ide samo za tim da dođe u posjed informacije, koje, iščekujući odgovor, ne zaboravlja samo sebe, sadržano je mnogo više od „pola odgovora“. Pitanje je očekivanje, traženje, iziskivanje, poziv. Jedini način da se ljudski zadobije nešto

jest pitanje. Šta će se dobiti, presudno ovisi o tome koje pitanje i na koji način će se postaviti. Ne može se, naprimjer, iz pitanja o nazivima za devu u arapskom jeziku dobiti odgovor o uticaju interneta na demokratizaciju znanja. Pitanje nije nedužno. Njime se već zasijeca u „materiju“ odgovora. U pitanju koje se postavlja u povijesnom i životnom smislu izvorno, koje nije puka repeticija ranijeg, nekog prije nas postavljenog pitanja (u bezbrojnom nizu takvih), a to znači u pitanju koje izražava osvještenost vlastite životne situacije i svjetskopovijesne konstelacije, koje preokreće neki pravac gledanja i otvara neki horizont razumijevanja, u takvom pitanju već je sve odlučeno.

Naša islamska misao ne predstavlja kritičko mišljenje prvenstveno zato što se ne utemeljuje i ne izvršava u odnosu prema društvenoj stvarnosti, zato što se pitajuće ne odnosi prema izazovima složenih društvenih mogućnosti. O kojim pitanjima možemo govoriti u našoj savremenoj islamskoj misli u Bosni Hercegovini? Ako bolje pogledamo naše tekstove, studije, knjige, naše novine, časopise, publicistiku, izdavačku djelatnost i produkciju, vidjet ćemo da mi i nemamo pitanja u kojima

bi se koncentrirala oštrica našeg kritičkog mišljenja. U našoj savremenoj islamskoj misli mi nemamo pitanja u kojima bi se prepoznavalo naše vrijeme. Mi nemamo pitanja koja bi mogla prepoznatljivo odražavati savremene moralne i civilizacijske izazove pred kojima se nalazimo u savremeneom društvenom horizontu.

Mi nemamo gotovo nijednog pitanja u našoj savremenoj javnoj riječi u čijem bi se raspravljanju kristalizirala naša intelektualna energija, u kojem bi se naše duhovnopovijesno iskustvo uzdiglo do pogleda u budućnost. Mi nemamo gotovo nijednog pitanja o kojem bi naši najobrazovaniji protagonisti islamske misli raspravljali, sučeljavali različite argumente, misaone pozicije, metodološke pristupe, problemske perspektive i duhovna iskustva. Gotovo da nemamo nikog ko s nekim drugim razgovara u javnom prostoru o nekom islamskom pitanju. A mišljenje se događa kao dijalog, ono ima dijalošku strukturu čak i onda kad čovjek razmišlja, poduzima mišljenje sam u sebi, u svojoj najintimnijoj i najdubljoj egzistencijalnoj i moralnoj autentičnosti i neposrednosti. I tada čovjek nije jedan, nego najmanje dva. (To se, naprimjer, pokazuje u sto tridesetom ajetu sure Bekare, u kojem se kaže: „A Ibrahimovu vjeru neće samo onaj ko prezire sebe...“)

Usporedba između duha bošnjačkog islamskog mišljenja, naprimjer, između dva svjetska rata sa stanjem našeg islamskog mišljenja u posljednjih petnaestak godina pokazala bi, čini se, da smo u prvoj polovici dvadesetog stoljeća imali življe islamsko mišljenje nego što ga imamo danas. Naša je nevolja u tome da većina tekstova naših današnjih autora u našoj periodici predstavljaju ili inserte iz knjiga koje se bave „vječnim temama“, izvan našeg aktuelnog povijesnog

i društvenog kontesкта, ili loše tekstove onih kojima je „sve jasno“, kojima je „islam dao odgovore na sva pitanja“, te nam ih oni prosljeđuju da se s njima odupremo pošastima našeg vremena.

Naša islamska misao „između neba i zemlje“

Zapravo, šta znači islamska misao, u čemu bi mogao biti njen sadržaj? Na raspolaganju imamo dvije, na prvi pogled odvojene, paralelne i samostojeće mogućnosti. Načelno govoreći, islamska misao sastoji se ili u proučavanju i predstavljanju islama ili u razumijevanju društvenopovijesnog svijeta u kojem se nalazimo. U svom pretežnom i prevladajućem sadržaju, obliku i izrazu, naša islamska misao je predstavljачka, ona, bez oslonca u našem vlastitom životnom svijetu, „lebdeći između neba i zemlje“, nastoji iznijeti na vidjelo šta jest islam u svojoj nepokrenutosti i u svom vječnom sjaju.

Druga perspektiva u kojoj bi se naše islamsko mišljenje bavilo razumijevanjem svijeta nama je, čini se, zatvorena. Zašto je to tako, pitanje je koje se ovdje može samo naznačiti. Naime, bavljenje islamom s tla razumijevanja svijeta (povijesti, kulture, civilizacije, socijalnih, ekonomskih, političkih i drugih procesa, struktura i odnosa) i svijetom s tla razumijevanja islama trebalo bi predstavljati dvije uporišne i interreferentne tačke za ono što bi moglo biti vjerodostojno, životno značajno i legitimno islamsko mišljenje. Drugim riječima, rodno tlo islamskom mišljenju može biti samo onaj prostor koji nije fiksiran ni „ovamo“ ni „tamo“, koji se otvara dvosmjerno, u dvije perspektive, koje se prelamaju jedna u drugoj: u svijetu kao „konetsktu“ našeg razumijevanja islama i u islamu kao „kontekstu“ našeg razumijevanja

svijeta. Samo u tom međuprostoru, u tom međuodnosu može uspjeti ono što bismo mogli nazvati vitalnim islamskim mišljenjem. Konkretnije govoreći, samo na tom tlu ponikla, naša bi islamska misao mogla biti povijesno koncipirana i društveno orijentirana. Ovako, uramljena u vječnost, naša islamska misao dvostruko lebdi: na jednoj strani, budući snažno metafizikom povučena uvis, a u samorazumljivoj nemogućnosti da stvar gleda s one, božanske strane, niti je na zemlji, niti na nebu; na drugoj strani, kroz institucije Islamske zajednice ona se i sama institucionalizira i tako se u svom akademskom sadržaju i formi odvaja od društvenog života i životnih problema našeg vremena.

Naša islamska misao ne predstavlja islamsko mišljenje zato što se ne utemeljuje i ne izvršava u svom odnosu prema povijesti i tradiciji. Naša islamska misao se povijesno ne kreće. Ona je statična jer je opterećena metafizičkim „suficitom“. Ona ne predstavlja mišljenje nego umišljaj: mi uobražavamo da operiramo s vječnim porukama i božanskim znanjem sadržanima u objavljenim istinama islama i u toj uobrazilji ukidamo bilo kakav prostor za pitanje, preispitivanje i kritiku. Mi za sva pitanja,

probleme, izazove, slabosti, potrebe imamo jednostavne odgovore koji su dani unaprijed, jednom za svagda, koje nije potrebno artikulirati kroz vlastito razumijevanje kompleksnih odnosa, sadržaja i značenja povijesnog i životnog svijeta koji se sabiru u našoj savremenosti. Za našu islamsku misao povijesni svijet kao da se ne usložnjava, kao da se ne uvećava. Mi se prema povijesnom svijetu odnosimo gotovo kao prema prirodnom svijetu: nešto se u tom svijetu događa, na djelu su uvijek neki procesi, ali ništa se bitno ne mijenja, pa tu mišljenje nema šta raditi.

Stoga naša islamska misao ima krajnje pojednostavljen, mehanicistički i nekritički odnos prema prošlosti i tradiciji. Nama je islamska tradicija zatvoren horizont, završena činjenica. Mi s njom ne razgovaramo, mi islamskoj tradiciji ne postavljamo nikakva, a pogotovu ne nelagodna pitanja, mi od nje ništa ne zahtijevamo. Mi bismo htjeli da nas ona pouči svojom monumentalnošću, umjesto da u dijalogu s njom zahtijevamo obostranu odgovornost, obostrano polaganje računa: i njeno pred nama i naše pred njom. Stoga možda iz nje ništa ni ne dopijeva u našu sadašnjost i savremenost.